

A Comparative Study of the Relationship Between Religion and Democracy in the Political Thought of Seyyed Mahmoud Taleghani and Morteza Motahhari

Hadi. Rezaei¹, Mohammad Kazem. Kaveh Pishghadam^{2*}, Alireza. Biyaban-Navard Sarvestani³

¹ PhD Student, Department of Political Science, Shiraz Branch, Islamic Azad University, Shiraz, Iran

² Associate Professor, Department of Political Science, Shiraz Branch, Islamic Azad University, Shiraz, Iran

³ Assistant Professor, Department of Political Science, Shiraz Branch, Islamic Azad University, Shiraz, Iran

* Corresponding author email address: Pishghadam2008@gmail.com

Article Info

Article type:

Original Research

How to cite this article:

Rezaei, H., Kaveh Pishghadam, M. K., & Biyaban-Navard Sarvestani, A. (2025). A Comparative Study of the Relationship Between Religion and Democracy in the Political Thought of Seyyed Mahmoud Taleghani and Morteza Motahhari. *Journal of Social-Political Studies of Iran's Culture and History*, 4(3), 1-14.

© 2025 the authors. This is an open access article under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0) License.

ABSTRACT

Taleghani was among those who played a significant role in shaping the ideological foundations of the revolutionary movement alongside Imam Khomeini, mobilizing the masses and organizing revolutionary activists. Taleghani's intellectual framework was rooted in the discourse of revolutionary Islam, perceiving Islam as a comprehensive and complete religion. His political thought emphasized that the selection of rulers is the people's right, and they have the authority to choose their path in both worlds. Morteza Motahhari regarded Islam as a symbol of democracy characterized by features such as freedom, public political participation, and the people's right to choose. Influenced by Imam Khomeini, Motahhari viewed democracy as an ideal model, originating from justice. Based on his religious beliefs, he supported religious democracy while rejecting liberal democracy. Both Martyr Motahhari and Ayatollah Taleghani emphasized freedom, justice, and consultation (shura) as foundational principles of democracy. Ayatollah Taleghani held a profound and unwavering belief in consultation, as he considered it integral to fostering a democratic spirit within a political system.

Keywords: Democracy, Legitimacy, Justice, Freedom, Taleghani, Motahhari

EXTENDED ABSTRACT

The ideological contributions of Seyyed Mahmoud Taleghani and Morteza Motahhari highlight a nuanced understanding of democracy rooted in Islamic values. Taleghani's perspective was heavily influenced by the socio-political turmoil of his time, particularly the struggles of post-constitutional Iran. His vision of democracy emphasized consultation ('shura'), freedom, and justice as pivotal principles. Taleghani viewed the election of rulers as a divine yet people-centric mandate, advocating for a system where individuals are empowered to choose their paths in both worldly and spiritual domains (Naeini & Taleghani, 1979). Motahhari, similarly inspired by the teachings of Islam, considered democracy an ideal derived from justice. His critique of liberal democracy stemmed from his belief in the necessity of integrating spiritual and material dimensions of governance, advocating for a religious democracy underpinned by public participation and freedom (Motahhari, 1995). Both intellectuals underscored the centrality of justice, liberty, and people's participation as cornerstones of a democratic Islamic system.

The theoretical framework of democracy in the context of Islam has deep historical roots. Democracy, originating from ancient Greece, has evolved into various forms, including direct, representative, and liberal democracy (Beetham & Boyle, 2000). Motahhari and Taleghani's interpretations align more closely with participatory models, emphasizing collective decision-making while incorporating Islamic jurisprudence as a guiding principle. This approach reflects a distinctive blend of traditional and modern political thought, resonating with contemporary debates on the role of religion in governance. Taleghani's historical experiences shaped his belief in the primacy of individual choice, positing that even incorrect choices are instrumental in fostering a politically mature society. His ideas on governance emphasized the importance of empowering individuals to make decisions, thereby enabling long-term societal growth (Naeini & Taleghani, 1979).

Motahhari's critique of secular governance highlighted the inherent contradictions in divorcing religion from politics. He viewed Islam as a comprehensive framework encompassing spiritual, social, and political dimensions. By advocating for a governance model that intertwines ethical values with political structures, Motahhari provided a counter-narrative to Western liberal democracies. His assertion that democracy should be grounded in divine justice underscores the unique intersection of faith and politics in his thought (Motahhari, 1996). Unlike liberal democracy, which he criticized for prioritizing individualism over collective welfare, Motahhari's model sought to harmonize individual rights with communal responsibilities, rooted in Islamic teachings (Moharramkhani, 2015).

The article also examines the broader implications of integrating religion and democracy, drawing from historical and theoretical analyses. It challenges the dichotomy often posed between these two constructs, arguing that they can coexist harmoniously within a framework of religious democracy. This synthesis requires redefining traditional democratic principles through the lens of Islamic values, as exemplified by Taleghani and Motahhari. Their approaches demonstrate that democracy need not be secular to be effective; instead, it can derive legitimacy and moral guidance from religious doctrines (Tajik, 2006). Taleghani's unwavering commitment to consultation and public participation reflects his belief in the transformative power of inclusive governance. Similarly, Motahhari's emphasis on justice as the cornerstone of governance illustrates his vision of a system where ethical considerations underpin political decisions (Motahhari, 1998).

The discussion extends to the practical aspects of implementing religious democracy, focusing on the roles of leadership, public participation, and constitutional frameworks. Both thinkers recognized the

critical importance of engaging the populace in decision-making processes while ensuring that governance adheres to Islamic principles. This dual commitment to divine guidance and public accountability represents a unique approach to democracy, challenging conventional Western paradigms. The study underscores that religious democracy, as envisioned by Taleghani and Motahhari, is not merely a theoretical construct but a viable alternative for societies seeking to reconcile faith and modernity.

In conclusion, the comparative analysis of Taleghani and Motahhari's political thought reveals a profound synergy between religion and democracy. Their intellectual contributions offer valuable insights into constructing governance models that are both ethically grounded and participatory. By emphasizing justice, freedom, and consultation, they provide a framework for integrating Islamic values with democratic principles, addressing the unique socio-political challenges of Islamic societies. This study not only enriches the discourse on religious democracy but also highlights its potential to serve as a model for equitable and inclusive governance in the modern era.

بررسی مقایسه‌ای رابطه دین و مردم سالاری در اندیشه سیاسی سید محمود طالقانی و مرتضی مطهری

هادی رضایی^۱، محمد کاظم کاوه پیش قدم^{۲*}، علیرضا بیابان نورد سروسستانی^۳

۱. دانشجوی دکتری، گروه علوم سیاسی، واحد شیراز، دانشگاه آزاد اسلامی، شیراز، ایران

۲. دانشیار، گروه علوم سیاسی، واحد شیراز، دانشگاه آزاد اسلامی، شیراز، ایران

۳. استادیار، گروه علوم سیاسی، واحد شیراز، دانشگاه آزاد اسلامی، شیراز، ایران

*ایمیل نویسنده مسئول: Pishghadam2008@gmail.com

اطلاعات مقاله

چکیده

نوع مقاله

پژوهشی/اصیل

نحوه استناد به این مقاله:

رضایی، هادی، کاوه پیش قدم، محمد کاظم، و بیابان نورد سروسستانی، علیرضا. (۱۴۰۴). بررسی مقایسه‌ای رابطه دین و مردم سالاری در اندیشه سیاسی سید محمود طالقانی و مرتضی مطهری. *مطالعات سیاسی-اجتماعی تاریخ و فرهنگ ایران*، ۴(۳)، ۱-۱۴.

© ۱۴۰۴ تمامی حقوق انتشار این مقاله متعلق به نویسنده است. انتشار این مقاله به صورت دسترسی آزاد مطابق با گواهی (CC BY-NC 4.0) صورت گرفته است.

طالقانی یکی از کسانی بود که در حرکت انقلاب همراه با امام خمینی در تکوین مبانی فکری و در بسیج توده‌ها و سازمان دهی مبارزان انقلابی نقشی چشمگیر داشت. طالقانی از لحاظ اندیشه‌ای در چارچوب گفتمان اسلام انقلابی می‌اندیشید و اسلام را دینی جامع و کامل می‌دانست. اندیشه آیت الله طالقانی بر این امر استوار بود که انتخاب حاکم حق مردم است و مردم حق دارند راه خود را، در دو جهان، خود برگزینند. مرتضی مطهری دین اسلام را نماد مردمسالاری می‌دانست که دارای شاخصه‌های از جمله آزادی و مشارکت سیاسی عامه و حق انتخاب مردم است. مطهری به پیروی از آیت الله خمینی مردم سالاری را نمونه و الگوی مطلوبی می‌دانست که سر منشا آن عدالت بود. ایشان با توجه به عقیده مذهبی خود طرفدار مردمسالاری دینی و نافی مردمسالاری لیبرال و لیبرال دموکراسی بود. شهید مطهری و آیت الله طالقانی بر آزادی، عدالت و شورا به عنوان اصول تشکیل دهنده مردمسالاری تأکید داشتند. آیت الله طالقانی اعتقاد راسخ و عمیقی به شورا داشت؛ چرا که شورا روحیه مردمسالاری را در نظام سیاسی ایجاد می‌کرد.

کلیدواژگان: مردم سالاری، مشروعیت، عدالت، آزادی، طالقانی، مطهری.

مقدمه

پس از شکل گیری انقلاب اسلامی ایران به رهبری امام خمینی و تلاش روحانیون شیعه نگرش مردم سالاری دینی رواج پیدا کرد. مردم سالاری دینی شیوه‌ای از حکومت داری در کشورهای اسلامی است که شهروندان دین باور در چارچوب آموزه‌های شریعت، مشارکتی فعال در زندگی سیاسی دارند تا از هرگونه استبداد فردی در تصمیم‌گیری‌های عمومی اجتناب شود. ایجاد پیوند میان دین و مردم سالاری مهمترین دغدغه دانشمندان و روشنفکران مسلمان برای توجیه نظری مردم سالاری دینی است. درباره نسبت و رابطه میان دین و مردم سالاری دیدگاه‌های متفاوتی وجود دارد. شهید مطهری یکی از شخصیت‌های ماندگار جهان اسلام است. توان علمی قدرت تفکر توجه به نیازهای زمان، احساس مسئولیت و اخلاص در نهایت شهادت افتخار آفرین او سبب شد که از خود چهره‌ای جاودانه به جا بگذارد و میراث ارزشمندش مورد توجه افراد مختلف جامعه قرار گیرد. نقش ممتاز وی در تحولات فکری، سیاسی، اجتماعی نیم قرن اخیر ایران را نمی‌توان انکار کرد. از دیدگاه ایشان مردم داری واقعی از خصوصیات حکومت‌های مردم سالار است. در حکومت‌های مردم سالار، ولی نعمت، آقا، صاحب قدرت و موکل، مردم هستند و حاکمان وکیل، امین و منصوب مردم می‌باشند و خود را خدمتگزار می‌دانند و از باب خدمتگزاری کمر همت به خدمت می‌بندند و مردم داری وظیفه و صفت بارز این حکومت هاست

طالقانی به لحاظ تاریخی محصول شرایط متشنج و جامعه ناپایدار پس از مشروطه است. طالقانی در سال‌هایی متولد می‌شود که جامعه ایران دستخوش بحران‌هایی بزرگ است؛ ناامنی بیداد می‌کند و کشور دچار قطعی و شرایط جنگی شده است. بنابراین اگر بخواهیم منشا و مبدا چنان ایده‌های مدارا جویانه‌ای را جست‌وجو کنیم باید چند عامل را در نظر بگیریم؛ نخست همین تجربه زیسته‌ای است که از آن صحبت کردم یعنی زندگی در جامعه‌ای بحران‌زده، جنگ‌زده قطعی‌زده و متشنج و در عین حال جامعه‌ای دستخوش استبداد سیاسی و بحران‌های ناشی از خودکامگی. عامل دیگر برمی‌گردد به تجربه محیط خانوادگی و پرورش فکری و تربیت دینی طالقانی. وی اندیشمندی مذهبی - سیاسی است. و در مرز بین دیانت و سیاست ایستاده بود؛ نگاهی دینی به سیاست و تفسیری سیاسی از دین داشت. این وضعیت خاص او نیست، بلکه گفتمانی رایج در ایران معاصر است. در حقیقت، اندیشه آزادی خواهی طالقانی در یک تقابل بنیادین با انواع استبداد است. از سوی دیگر، در اندیشه آیت الله طالقانی مبارزه با استبداد در تمامی ابعاد آن به خصوص «مبارزه با استبداد سیاسی و استبداد دینی» جایگاهی ویژه داشت. به اعتقاد ایشان حکومت‌های دارای دیدگاه مردم سالارانه حکومت‌های دارای ارجحیت هستند. و مردم حق دارند راه خود را، چه در این دنیا و چه در جهان آخرت، خود برگزینند. در این دیدگاه نفس انتخاب بسیار بیش از نتیجه آن حائز اهمیت است و یک انتخاب غلط چه بسا از انتصابی درست نیز ارزشمندتر باشد؛ چرا که اگر مردم نحوه انتخاب کردن و برگزیدن را فرا گیرند، حتی اگر در ابتدای کار و در موردی چند به انتخابی غلط دست زنند، در درازمدت یاد خواهند گرفت که چگونه برگزینند و بدینوسیله حکومت به سمت اصلاح خواهد رفت. طالقانی نمادی از خوانش دین بوده که شرایط را برای رسیدن به یک جامعه عادلانه و آزادتر (به معنای علم سیاسی کلمه، جامعه دموکراتیک) مساعد و تسهیل می‌کند.

چارچوب نظری

مفهوم کاربردی دموکراسی

دموکراسی کلمه‌ای یونانی است و کاربرد اجتماعی و سیاسی آن به معنای حاکمیت مردم یا حق همگان برای شرکت در تصمیم‌گیری در امور همگانی، از نیمه قرن پنجم قبل از میلاد از آتن آغاز شد (Beetham & Boyle, 2000). انواع دموکراسی اصطلاح دموکراسی در چندین معنی گوناگون به کار می‌رود:

۱- در معنی اصلی آن، یعنی شکلی از حکومت که در آن حق اتخاذ تصمیم‌های سیاسی مستقیماً به وسیله شهروندان بر مبنای قاعده اکثریت اعمال می‌شود، این شکل معمولاً به دموکراسی مستقیم مشهور است.

۲- شکلی از حکومت که در آن شهروندان دارای حقوق متساوی هستند، منتها این حقوق نه توسط شخص خود آنان بلکه از طریق نمایندگانی اجرا می‌شود که به وسیله آنان انتخاب شده و در مقابلشان مسئولیت دارند، این دموکراسی به دموکراسی نمایندگی معروف است.

۳- قالبی از حکومت و معمولاً قالب دموکراسی نمایندگی، منتها با این تفاوت که قدرت‌های اکثریت، در چارچوب محدودیت‌های قانونی اعمال می‌شود، این محدودیت‌ها برای تضمین برخورداری اقلیت از بعضی از حقوق جمعی و فردی از قبیل آزادی بیان و مذهب طرح شده است. این نوع دموکراسی به دموکراسی لیبرال یا قانونی مرسوم است. بالاخره اصطلاح دموکراتیک غالباً برای توصیف هر سیستم سیاسی و اجتماعی به کار می‌رود که بدون توجه به اینکه شکل حکومت بنا به معانی یاد شده در بالا دموکراتیک باشد یا نه، می‌خواهد اختلافات اجتماعی و به ویژه تفاوت باشی از توزیع نامساوی ثروت‌های شخصی را به حد اقل برساند. این شکل به عنوان دموکراسی اجتماعی یا اقتصادی شناخته شده است (Mohandesi, 2001). درست است که واژه دموکراسی به معنای حکومت مردم، یعنی حکومتی که از سوی مردم برگزیده شده باشد، نخستین بار در یونان ۲۴۰۰ سال پیش مطرح شد؛ اما واقعیت آن است که دموکراسی به معنایی که امروزه مطرح است، محصول فکری مدرنیته بوده و مبادی و مبانی آن چندان ارتباطی با دموکراسی که در یونان باستان مطرح بود پیدا نمی‌کند. دموکراسی که امروز مطرح است مولود تحول فکری است که با مدرنیته و از رنسانس به این سو در اروپا به وجود آمده است (Zibakalam, 2003).

دوتو کوئل دموکراسی را امری مقبول و مهم ارزیابی می‌کند و می‌نویسد: آزادی در زمان‌های گوناگون و به صورت‌های متفاوت بر مردم ظاهر شده است. آزادی هیچ‌وقت منحصرراً به یک وضع اجتماعی خاص مربوط نبوده و در جاهای دیگری غیر از رژیم‌های دموکراتیک نیز دیده می‌شود. پس آزادی خصوصیت متمایز دوره‌های رواج دموکراسی نیست. می‌خگر یکی از نمایندگان مکتب فکری الیتسم دموکراسی را نه حاکمیت مردم، یک اقلیت متنفذ هستند او براین باور است که جوامع مختلف انسانی، محکوم به قبول حکومت اقلیت متنفذ هستند و هیچ راهی برای گریز از الیگارشی وجود ندارد. قدرت‌هایی که منبعث از مردم هستند، کارشان به آنجا ختم می‌شود که بر سر مردم سوار شوند (Naghbizadeh, 1993).

ارنست لاکلاو و موفه جزو جدیدترین نظریه پردازان در باب دموکراسی هستند و علی‌رغم اینکه خود در مورد پسا مدرنیته تئوری پردازی نکرده‌اند، لیکن سه دلیل عمده وجود دارد که آن‌ها را نماینده نظریه پردازان دموکراسی در شرایط پسا مدرن تلقی نماییم. مهم‌ترین دلیل این است که از دیدگاه نظریه دموکراسی رادیکال ایشان، توسعه فرهنگ که به وسیله جامعه شناسان پسا مدرنیته تئوریزه گردیده باید فراهم آورنده امکان دموکراتیک شدن تلقی شود نه نابودکننده سیاست لیبرال (Nash, 2001).

به عبارت دیگر منظور رایج از دموکراسی همان دموکراسی سیاسی است که مبانی و اصولی دارد که مهم‌ترین آن‌ها عبارتند از:

- آزادی (آزادی بیان، مطبوعات، احزاب و تجمعات) - انتخابات آزاد - قانون - تفکیک قوا - مشارکت

به عبارت دیگر اگر در حیات سیاسی شهروندان هر جامعه پنج عنصر مذکور، موجود باشد می‌توان از وجود دموکراسی سخن گفت (Nouri, 2009).

ماهیت و قلمرو دین

از پایه‌های مهم بحث در مورد ماهیت مردم سالاری دینی فهم ماهیت دین است. اساساً تفاوت نگرش‌های در مورد نوع حکومت، نسبتش با دموکراسی و... تماماً به نوع نگرش نسبت به دین باز می‌گردد؛ لذا ضرورت دارد که ابتدا، این مفهوم به طور دقیق بررسی شود. مفاهیم نظری، به ویژه مفاهیمی که با انسان ارتباط دارند، به طور عمده در معرکه‌ی آرا قرار می‌گیرند؛ مفهوم دین نیز از این وضعیت مستثنی نیست؛

به همین دلیل، همواره در میدان نظرات مختلف قرار داشته است و تاکنون به توافق مشترک تحویل نیافته است. تعریف دین به دلایل فراوانی، دارای مشکلات بسیاری است. برخی از این دلایل عبارتند از: اختلاف در روش شناسی تعریف دین؛ اختلاف در مصادیق دین، به عنوان ابزار شناخت ماهیت دین؛ خلط میان دین و دینداران؛ پرسش از درون دین یا برون دین؛ به کار بردن مفاهیم مبهم و کیفی در تعاریف دین؛ استفاده از تعریف های لغوی و لفظی به جای تعاریف اصطلاحی؛ تأثیر پیش فرضهای معرفت شناختی، انسان شناختی، هستی شناختی، جهان بینی ها و ایدئولوژی ها، بر تعریف دین؛ نداشتن مصداق محسوس و مادی برای دین؛ تحریف پاره ای از ادیان؛ نگرش جزء نگرانه به جای کل نگرانه (Khosrowpanah, 2000).

نسبت میان دین و مردم سالاری

ایجاد پیوند میان دین و دموکراسی مهم ترین دغدغه اندیشمندان برای توجیه نظری مردم سالاری دینی است. درباره نسبت و رابطه میان دین و مردم سالاری دیدگاه های متفاوتی ارائه شده است.

رابطه این همانی و درونی: قائلین به این دیدگاه، میان دو مفهوم دین و مردم سالاری یک رابطه ذاتی برقرار کرده، دین را عین مردم سالاری و مردم سالاری را عین دین می دانند. در چارچوب این دیدگاه می توان به ایده جمهوری اسلامی مطرح در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران اشاره کرد. طبق این ایده مردم نه تنها حق اداره امور خود و نظارت بر حکومت را دارند؛ بلکه از شایستگی و توانایی لازم بر این امر نیز برخوردار هستند.

رابطه عام و خاص مطلق: در این رابطه، مردم سالاری دینی در کنار دیگر انواع دموکراسی یعنی غیردینی و ضد دینی، نوعی از انواع مردم سالاری تصویر شده که ویژگی اصلی آن دینی بودن است.

رابطه بیرونی (عام و خاص من وجه): طبق این دیدگاه، رابطه ای غیرذاتی میان دو مفهوم مردم سالاری و دین برقرار گردیده و عنوان مردم سالاری دینی نامی برای یک قرارداد فرض شده که نه رابطه این همانی دارند و نه رابطه تضاد، بلکه میان این دو مفهوم به اصطلاح منطقی رابطه عام و خاص من وجه برقرار است (Tajik, 2006).

رابطه تضاد: قائلین به این دیدگاه معتقدند اصطلاح مردم سالاری دینی خطا است و پیوند میان مردم سالاری و دین نه ممکن است و نه مطلوب (Tajik, 2006)، زیرا دموکراسی به عنوان شیوه ای در حکومت داری به مسائل سیاسی، حکومتی و اجتماعی می پردازد؛ درحالی که جایگاه دین امور شخصی و رابطه انسان با خدا و اعتقاد به آخرت است و ربطی به مسائل اجتماعی ندارد. (مصباح یزدی، ۱۳۸۵: ۳۰)

مؤلفه های اساسی مردم سالاری دینی

مؤلفه ها و عناصر مردم سالاری دینی در دو مجموعه عناصر نظری و عناصر عینی مورد بررسی قرار می گیرد.

الف: عناصر نظری مردم سالاری دینی جنبه تئوریک دارند عناصر نظری مردم سالاری دینی مجموعه ای از عناصری هستند که صرفاً و پایه برای عناصر دیگری که نمود خارجی در بحث مردم سالاری می یابند تلقی می شوند. آن ها اصول اساسی این الگو هستند و به ترتیب زیر می باشند:

۱- توحید در ساحت خرد و اندیشه ورزی ۲- عدالت و عدالت محوری ۳- قانون و قانونمندی ۴- تنوع و تکثر سیاسی مبتنی بر آزادی مثبت (Moharramkhani, 2015).

ب: عناصر عینی مردم سالاری دینی

عناصر عینی مردم سالاری دینی مجموعه ای از عناصری است که از حوزه اعتقادات فراتر رفته و جنبه عملی می یابند که عبارتند از:

۱- رهبر ۲- مردم و نقش آن‌ها در عرصه سیاسی ۳- قانون اساسی ۴- احزاب ۵- انتخابات ۶- آزادی.

که در ادامه به شرح مختصری از هریک پرداخته می‌شود.

رهبر: تعیین رهبر جامعه اسلامی با سازو کار انتخابات نمایانگر اوج حضور و مشارکت مردم در نظام مردمسالاری دینی است. براساس متون دینی و احادیث در زمان غیبت کبری، ولایت و رهبری جامعه بر عهده فقیه جامع الشرایط گذاشته شده است. مشروعیت این ولایت از سوی خداوند است شناخت و قبول ولایت از سوی مردم موجب به فعلیت رسیدن این ولایت می‌گردد: از آنجا که شناخت و تشخیص مصداق نیازمند تخصص است، مردم با انتخاب خبرگان و تعیین رهبر از سوی آنان به طور غیرمستقیم رهبر جامعه را تعیین می‌نمایند.

مردم و نقش آن‌ها در عرصه سیاسی: عرصه سیاسی از مهمترین عرصه‌های حضور و مشارکت و مشورت با مردم است. حضور و مشارکت و مشورت و نظرخواهی از مردم ثبات و پایداری نظام را افزایش این امر در همه جوامع امنیت روانی، اجتماعی، سیاسی و نزدیکی شهروندان و حاکمان و مسئولین را باعث می‌گردد.

قانون اساسی: در ایجاد یک نظام مردمسالار دینی، قانون اساسی به عنوان میثاق ملی کشور نقش اصول تعیین کننده‌ای ایفا می‌کند. این قانون مبین نهادهای فرهنگی، اجتماعی، سیاسی و اقتصادی آن کشور است، در جامعه‌ای که اسلامی بودن قوانین محور باشد و مشارکت سیاسی نه تنها به عنوان یک حق بلکه یک تکلیف و مسئولیت نیز شناخته می‌شود.

احزاب: در یک تعریف کلی می‌توان گفت حزب عبارت است از: گروهی سازمان یافته که برای کسب قدرت سیاسی و تحقق اهداف مادی و غیرمادی خود مبارزه می‌کنند و دارای سازمان و ایدئولوژی بوده و بر اساس قانون برای کسب قدرت و آرمان‌ها و اهداف تلاش می‌کنند. انتخابات: انتخابات یکی از سازوکارها در عرصه سیاسی است که در جهان معاصر در نظامهای دموکراتیک مورد استفاده قرار می‌گیرد. آشکارترین مؤلفه انتخابات عمل رأی دادن تک تک شهروندان است. قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران با پذیرش حاکمیت ملت و مسئولیت عمومی آن‌ها در اداره امور کشور، به روش‌های گوناگونی به مشارکت مردم وجهه قانونی داده و برای آن ارزش قائل شده است. طبق اصول ۶ و ۵۶ قانون اساسی، حق حاکمیت ملت و اداره امور کشور به اتکای آرای عمومی گذاشته شده که «انتخاب نوع نظام حقوقی و سیاسی با شرکت در همه پرسی» (اصل ۱) یکی از انواع آن به شمار می‌رود (Khoobpour & Makramipour, 2021).

آزادی: آزادی و اختیار یکی از ابعاد وجودی انسان و بهتر آن است که گفته شود در کنار عقل و خرد رکن دیگر وجود انسان می‌باشد و انسانیت انسان جز به وسیله آن تحقق نمی‌یابد، بر همین اساس، آزادی یکی از طبیعی‌ترین حقوق انسان است که خداوند همزاد با وی آفریده است (Moharramkhani, 2015).

روحانیت شیعه در ایران

روحانیت شیعه در ایران به عنوان «قدرتمندترین گروه اجتماعی در کشور» صاحب منابع بزرگی از قدرت بود که سایر طبقات جامعه فاقد آن بودند. این منابع قدرت عبارتند از:

۱- ایدئولوژی و مکتب

۲- داشتن سازمان و تشکیلات

۳- نهاد مرجعیت

۴- استقلال مالی (Azghandi, 2000)

۵- شخصیت کاریزماتیک مراجع

۶-مردمی بودن

۷-اعتقاد به مهدویت

۸-مرجعیت قرآن و سنت و ظرفیت تأثیرپذیری آن‌ها

روحانیت شیعه در ایران برخلاف سایر افشار اجتماعی از منابع قدرت عظیم، متعدد و متنوعی برخوردار بودند که با بهره‌گیری از آن‌ها موفق به بسیج سیاسی مردم در جریان انقلاب اسلامی ایران گردیده و پیش‌تاز مبارزات انقلابی شدند و سرانجام نظام حاکم را مستاصل کرده، خود قدرت را به دست گرفتند (Ilgar & Seri, 1980).

دیدگاه مطهری در رابطه با دین و سیاست

مسئله ارتباط میان دین و سیاست، گرچه ریشه در مباحث کلامی دارد، اما ارتباط تنگاتنگی با فلسفه سیاست دارد. از صدر اسلام تاکنون، اعتقاد مسلمان بر آن بوده و هست که اسلام، ضامن سعادت دنیا و آخرت انسان است و چون از جامعیت و جاودانگی برخوردار است، پاسخ‌گوی همه‌ی نیازهای جامعه خواهد بود. روشن‌گری درباره‌ی ارتباط میان دنیا و آخرت، در رسالت پیامبران (ع) کمک شایانی به تبیین مسئله رابطه‌ی دین و سیاست خواهد کرد. علاوه بر آن، ارزیابی جهت‌گیری دعوت و شؤون رسالت پیامبر مکرم اسلام (ص) زیر بنای بررسی مسائلی شمرده می‌شود که امروزه بدان «کلام جدید» اطلاق می‌گردد. مسئله علم و دین، دین و توسعه، آزادی، دین و دموکراسی و ایجاد حکومت بر مبنای دین، بر فراگیری جهت‌گیری بعثت پیامبران به‌سوی سعادت دنیا و آخرت استوار است (Norouzi, 2000).

مطهری و عالمان بزرگ اسلامی، نگرشی جامع‌نگر مبنی بر اشتغال دین بر مصالح دنیا و آخرت داشته و نگرش افراطی و تفریطی به آن را طرد می‌کنند. در این دیدگاه، دنیا به مثابه راهی برای رسیدن به آخرت است، و در عرض آخرت قرار ندارد تا گمان تعارض و دوگانگی بین آن‌ها برود، بلکه هم شؤون مادی و هم معنوی، مورد اهتمام پیامبران بوده است. بر این مبنا مطهری از وابستگی دین و سیاست حمایت کرده و در تبیین آن می‌نویسد: این وابستگی به این معنی است که توده‌ی مسلمان، دخالت در سرنوشت سیاسی خود را یک وظیفه و مسئولیت مهم دینی بشمارد. هم‌بستگی دین و سیاست به معنی وابستگی دین به سیاست نیست، بلکه به معنی وابستگی سیاست به دین است (Motahhari, 1998).

از نظر وی، آیینی جامع است که شامل تمامی شؤون زندگی بشر، اعم از ظاهری و باطنی، می‌شود و در عین حال که مکتبی اخلاقی است، سیستمی اجتماعی و سیاسی نیز به‌شمار می‌رود. اسلام معنا را در ماده، باطن را در ظاهر، آخرت را در دنیا، مغز را در پوست و هسته را در پوسته نگهداری می‌کند. اسلام هرگز به شمایل و صورت و ظاهر زندگی نپرداخته است. تعلیمات اسلامی، هم متوجه روح و معنا و راهی است که بشر را به آن هدف‌ها و معانی و ارائه‌ی طریقه رسیدن به آن هدف‌ها و معانی را در قلمرو خود گرفته و بشر را در غیر این امر آزاد گذاشته‌است و به این وسیله، از هر گونه تصادمی با توسعه‌ی تمدن و فرهنگ پرهیز کرده است. و در جای دیگر می‌نویسد: اسلام از یک‌طرف دعوی جاودانگی دارد... و از طرف دیگر در همه شؤون زندگی مداخله کرده است، از رابطه‌ی فرد با خدا گرفته تا روابط اجتماعی افراد، روابط خانوادگی، روابط فردی و اجتماعی، روابط انسان و جهان. اگر اسلام، مانند برخی ادیان دیگر، به یک سلسله تشریفات عبادی و دستورالعمل‌های خشک اخلاقی قناعت کرده بود، چندان مشکلی نبود، اما با این همه مقررات و قوانین مدنی، جزایی، قضائی، سیاسی، اجتماعی و خانوادگی چه می‌توان کرد (Motahhari, 1994). از نگاه مطهری، بزرگ‌ترین ضربه‌ای که بر پیکر اسلام وارد شد از روزی شروع شد که سیاست از دیانت منفک گردید. و طرد دین از سیاست به معنای جدا کردن یکی از اعضای پیکر اسلام بود. با این حال در جهان تشیع، تفسیر «اولی الامر» متفاوت با برداشت اهل سنت است و هدف امثال سید جمال نیز مسلماً این نبوده است تا با ندای هم‌بستگی دین و سیاست به استبداد سیاسی قداست

دینی دهند، بلکه هدف، بیداری مسلمانان در دخالت در سرنوشت سیاسی و وابسته ساختن به دین بوده است. مطهری در بحث امامت و رهبری با ظرافت خاصی جدایی دین از سیاست را به منزله‌ی جدایی روحانیت از سیاست و حکومت به‌شمار آورده و معتقد است، بزرگ‌ترین آرزوی دوستداران ترقی اسلام باید توأم شدن سیاست و دیانت باشد:

نسبت این دو با هم نسبت روح و بدن است. این روح و بدن، این مغز و پوست باید به یکدیگر بپیوندند. فلسفه پوست، حفظ مغز است. پوست از مغز نیرو می‌گیرد و برای حفظ مغز است. اهتمام اسلام بر امر سیاست و حکومت و جهاد و قوانین سیاسی، برای حفظ موارث معنوی، یعنی توحید و معارف وحی و اخلاق و عدالت اجتماعی و مساوات و عواطف انسانی است. اگر این پوست از این مغز جدا باشد، البته مغز گزند می‌بیند و پوسته‌ی خاصیتی ندارد، باید سوخته و ریخته بشود... فلسفه‌ی روحانیت حفظ موارث معنوی اسلام و مغز در مقابل پوست است، جدایی روحانیت از سیاست از قبیل جدایی مغز از پوست است (Motahhari, 1996). از دیدگاه ایشان، یکی از شؤون امامت، رهبری اجتماعی است. مطهری، ضمن اینکه به این مطلب تصریح می‌کند، متذکر این نکته می‌شود که هرگز نباید دچار چنین اشتباهی بشویم که «تا مسأله امامت شد، بگوییم یعنی مسأله حکومت که در نتیجه مسأله به‌شکل خیلی ساده‌ای باشد و این فروعی که برایش پیدا شده‌است پیدا شود و بگوییم حالا که فقط مسأله حکومت، و اینکه چه کسی حاکم باشد، مطرح است، آیا آن کسی که می‌خواهد حاکم باشد، حتماً باید از همه افضل باشد یا نه و... این تابع این است که ما این مسأله را فقط در سطح حکومت و کوچک گرفتیم و این، اشتباهی بسیار بزرگی است که احیاناً قدما (بعضی از متکلمین) هم گاهی چنین اشتباه را مرتکب می‌شدند. امروز این اشتباه خیلی تکرار می‌شود. تا می‌گویند امامت، متوجه مسأله حکومت می‌شوند؛ در حالی که مسأله حکومت از فروع و یکی از شاخه‌های خیلی کوچک مسأله امامت است و این دو را نباید با یکدیگر مخلوط کرد (Motahhari, 1996).

دین و مردم سالاری در اندیشه سیاسی مرتضی مطهری

حکومت ولایی مدلی از حکومت دینی است که علاوه بر تکیه بر مرجعیت دین و آموزه‌های آن در ساحت‌های مختلف اجتماع، هماهنگی و هدایت آن را در سیمای رهبری عادلانه و فقیهانه می‌بیند. مسأله مهمی که در اینجا پیش می‌آید این است که: «در نظام ولایی، نقش و جایگاه مردم چگونه ترسیم شده‌است؟» پس از روشن شدن مبدأ مشروعیت حکومت ولایی و اینکه مشروعیت ولایت فقیه، برخاسته‌ی از روایات و ادله‌ی شرعی (و نه رأی و اقبال مردم) است، سؤال این است که: «نقش مردم در توزیع قدرت سیاسی و نظارت و مشارکت در امور مختلف اجتماعی چیست؟». این جاست که بحث از دموکراسی و مردم‌سالاری مطرح می‌شود.

پرسش اساسی در این بحث، پرسش از «نسبت اسلام و دموکراسی» است. ارتباط دین و دموکراسی به‌نحو عام، و ارتباط اسلام و دموکراسی به‌نحو خاص، از مباحث بسیار پیچیده و چالش‌برانگیز روزگار ماست که قرائت‌های مختلفی از آن عرضه شده‌است. برخی در ترویج و تقدیس دموکراسی کوشیده و آن را همچون ارزش مطلق می‌ستایند. گروهی دیگر میان این دو به تعامل قائل شده و دین و دموکراسی را سازگار می‌دانند. در مقابل، برخی دیگر، با توجه به ابتدای دموکراسی بر اصول و مبانی خاص، به سازش ناپذیری و تقابل دین و دموکراسی فتوا داده و ترکیب این دو را پارادوکسیکال و متناقض می‌پندارند.

جمع اسلام و دموکراسی، قابل قبول نیست. و الا امکان جمع اسلام و دموکراسی وجود ندارد مگر اینکه اسلام کاملاً سکولار شود. یکی از اصول نظری دموکراسی «جایز الخطا دانستن» انسان است. این اصل خود مبنی بر اصل دیگری است که انسان را موجودی مختار و انتخاب‌گر می‌داند... مهم‌ترین محل تجلی انتخاب‌گری انسان، دنیای فکر و اندیشه و اعتقاد است. برای انسان باید این امکان وجود داشته‌باشد که آزادانه با آراء، افکار و اندیشه‌های متعارض روبه‌رو شود آزادانه دست به انتخاب بزند. او در انتخاب دینی از ادیان یا «بی‌دینی» آزاد است.

به دلیل روشن نبودن حقیقت و پخش آن در میان کل بشریت هر انتخابی ترکیبی است از حقیقت و غیر حقیقت. بنابراین، با نامجاز کردن اندیشه‌ای که آن را باطل می‌دانیم، ممکن است امکان انتشار حق را سلب کرده باشیم (Paydar, 1997).

پیش از آنکه به نسبت سنجی میان دین و دموکراسی بپردازیم، لازم است که تفاسیر و تلقی‌های ممکن از دموکراسی را از نظر بگذرانیم. دموکراسی انواع مختلف دارد. در واقع ما یک نوع دموکراسی نداریم، بلکه با انواع دموکراسی روبه‌رو هستیم. دیوید هلد در کتاب مدل‌های دموکراسی از نه نوع دموکراسی نام می‌برد (Held, 1990). بشیریه نیز از دموکراسی مستقیم، دموکراسی اجتماعی، دموکراسی صنعتی، دموکراسی مسیحی و دموکراسی‌های مبتنی بر اصل نمایندگی منافع و گروه‌ها نام می‌برد (Bashirieh, 2002). آنچه انواع دموکراسی را تحت یک عنوان جمع می‌کند، نه قدر مشترک ذاتیات آنها، بلکه به‌قول ویتکنشتاین «شباهت خانوادگی» بین آنهاست. دموکراسی نوع «الف» ممکن است دارای مؤلفه‌هایی باشد که برخی از آن‌ها با مؤلفه‌های نوع «ب» مشترکند، اما قدر اشتراک نوع «ب» و نوع «ج» چه‌بسا مؤلفه‌هایی دیگر باشد، و همین‌طور است مشترکات نوع «ج» با دیگر انواع. آنچه باعث می‌شود تمامی این نوع تحت نامی واحد خوانده شوند، شباهت خانوادگی آنهاست، همان‌گونه که بین پدر و مادر و برادر و خواهر ویژگی مشترکی یافت نمی‌شود، ولی همه‌ی آن‌ها در یک خانواده قرار می‌گیرند. بنابراین برخی از انواع دموکراسی فقط تشابه ظاهری و اشتراک لفظی با انواع دیگر دارند، که عدم توجه به آن، منشأ و خاستگاه مطالعات فراوانی شده‌است، و لذا قدم اول در باب نسبت سنجی دین و دموکراسی، برای پایان بخشیدن به بسیاری از نزاع‌ها، دقت در واژگان کلیدی در این گونه مباحث است. رویکردهای مختلف به دموکراسی و مدل‌های گوناگون آن در یک نقطه مشترکند و آن، مشارکت شهروندان در تصمیم‌گیری است. این مؤلفه‌ی مشترک می‌تواند بر اصول و مبانی متنوع و متفاوتی بنا شده باشد که تنها در برخی از زمینه‌ها با هم اشتراک نظر دارند. مثلاً حق انتخاب‌گری و حقوق برابر شهروندان در رأی دادن از مبانی مشترک است که همه مدل‌های دموکراسی آن را قبول کرده‌اند. اما پلورالیسم معرفت‌شناختی و اعتقاد به نسبی بودن حقیقت از زیرساخت‌های مشترک میان انواع مختلف دموکراسی محسوب نمی‌شود، و تنها می‌توان در یک تقسیم‌بندی کلی به دو دسته تقسیم کرد. دسته نخست به این نگرش‌هایی اختصاص دارد که دموکراسی را تنها به‌عنوان یک روش برای توزیع قدرت سیاسی و ترتیباتی صوری برای تصمیم‌گیری یا مشروعیت بخشیدن به تصمیمات تلقی می‌کند. دسته‌ی دوم، شامل دیدگاه‌هایی می‌شود که دموکراسی را ارزش و شیوه‌ی زندگی با اصول و ارزش‌های خاص خویش می‌داند. در این دیدگاه دموکراسی روشی در میان سایر روش‌های اداره‌ی جامعه و نظم سیاسی، که از اقبال و توفیق بیشتری برخوردار است، قلمداد نمی‌شود، بلکه نوعی رفتار اجتماعی و شیوه زندگی است که اصول و مبانی فکری و ارزشی و اخلاقی خاص، آن را ایجاب می‌کند.

با معرفی بسیار اجمالی که از دو رویکرد عمده از انواع دموکراسی عرضه داشتیم، زمینه‌ی مساعدی برای داوری در باب نسبت میان اسلام و دموکراسی فراهم آمد. اگر به دموکراسی به‌عنوان روشی برای مشارکت سیاسی و استفاده از نظر آنان در تصمیم‌گیری‌ها، به‌طور مستقیم یا از طریق پارلمان و انتخاب نماینده، بنگریم مانعی جدی در راه تلفیق دین و دموکراسی در حکومت وجود ندارد. دموکراسی، به‌عنوان روشی برای دخالت در تصمیم‌گیری‌ها و توزیع قدرت سیاسی، قابلیت آن را دارد که توسط اصول و ضوابطی محدود شود و اعمال‌نظر و سلیقه‌ی اکثریت، مطلق و رها نباشد و دموکراسی به‌طور کنترل شده اعمال شود. دموکراسی به مثابه روش و مکانیسم برای خود دارای اصول و پیش‌فرض‌هایی است اما این اصول و مبانی با تعالیم دینی ما ناسازگار نیست. همان‌گونه که فرناندو کاردوزو، تأکید می‌کند، دموکراسی به‌عنوان مکانیسم عاری از هر گونه هدف اجتماعی و تاریخی است؛ به خلاف دموکراسی به‌عنوان یک ارزش، که مشتمل بر اهداف اجتماعی و تاریخی خاصی است (Guy, 1997).

دموکراسی به‌عنوان یک روش، در واقع، روشی برای حل و فصل نزاع‌های سیاسی و ترویج بحث و مذاکره و توزیع قدرت است و موجب پرهیز از بی‌نظمی و تجاوز می‌شود. این نوع دموکراسی بر مبانی و اصولی نظیر برابری مردم در اظهارنظر و لزوم مشارکت مردم در سرنوشت

سیاسی خویش و آزادی مردم در اظهار نظر در باب مباحثی سیاسی و اجتماعی متکی است، که با تعالیم دینی ما سازگار هستند و تفسیری هم که مطهری از نسبت دین و دموکراسی ارائه می‌کند، دقیقاً، بر همین مبنا استوار است. یعنی از دموکراسی و جمهوریت به مثابه‌ی روش و شکل حکومت نام می‌برد: کلمه «جمهوری» شکل حکومت پیشنهاد شده را مشخص می‌کند و کلمه «اسلامی» محتوای آن را... یعنی حکومتی که در آن حق انتخاب با همه مردم است؛ قطع نظر از اینکه مرد یا زن، سفید یا سیاه، دارای این عقیده یا آن عقیده باشند. به علاوه، این حکومت، حکومتی موقت است، یعنی هر چند سال یکبار باید تجدید شود؛ یعنی اگر مردم بخواهند می‌توانند حاکم را برای بار دوم، احیاناً، یا سوم یا چهارم- تا آنجا که قانون اساسی شان اجازه می‌دهد- انتخاب کنند و در صورت عدم تمایل، شخص دیگری را، که از او بهتر می‌دانند، انتخاب کنند. و اما کلمه‌ی «اسلامی»، همان طور که گفتیم، محتوای این حکومت را بیان می‌کند، یعنی پیشنهاد می‌کند که این حکومت با اصول و مقررات اسلامی اداره شود، و در مدار اصول اسلامی حرکت کند... مسأله جمهوری مربوط است به شکل حکومت که مستلزم نوعی دموکراسی است.

مطهری در نقد این دیدگاه که جمهوری اسلامی با حق حاکمیت ملی در تضاد است و باید جمهوری اسلامی بدون محتوای اسلامی باشد تا حاکمیت مردم تحقق پیدا کند، بر این نکته تأکید می‌کند که لازمه‌ی حاکمیت ملی، نداشتن ایدئولوژی نیست. اشتباه آن‌ها که این مفهوم را مبهم دانسته‌اند ناشی از این است که حق حاکمیت ملی را مساوی با نداشتن مسلک و ایدئولوژی و عدم التزام به یک سلسله اصول فکری درباره‌ی جهان و اصول علمی درباره‌ی زندگی دانسته‌اند. اینان می‌پندارند که اگر کسی به حزبی، مسلکی، مرامی و دینی ملتزم و متعهد شد و خواهان اجرای اصول و ضوابط آن گردید، آزاد و دموکرات نیست، پس اگر کشوری اسلامی باشد، یعنی مؤمن و معتقد به اصول اسلامی باشند و این اصول را بی چون و چرا بدانند، دموکراسی به خطر می‌افتد (Motahhari, 1995).

روشن فکری دینی در اندیشه طالقانی

آیت الله طالقانی همواره روشنفکرانی چون بازرگان و شریعتی را مورد تمجید قرار می‌داد؛ در پیامی که به مناسبت بزرگداشت سالگرد دکتر علی شریعتی در خرداد ۵۸ منتشر نمود شریعتی را به درخت زیتونی تشبیه کرد که با فرهنگ اصیل اسلامی و معارف انقلاب و اهل بیت جان و روان تشنگان را سیراب کرد. وی همچنین شریعتی را از جمله شخصیت‌هایی می‌داند که اسلام را آنطور که بود بشناساند و در میان گمراهی‌های چپ و راست، راه مستقیم را بیابند. آیت الله طالقانی با دیگر پیشگامان این جریان یعنی جلال آل‌احمد نیز ارتباط فراوان داشت. وی ضمن نقدهایی که به جلال در زمان گرویدن او به جریان چپ‌گرایی در ایران داشت بیان کرده که جلال در اواخر عمر به اسلام و قرآن و صبغه اصیل خود یعنی مذهب روی آورده است. وی درباره آثار به جامانده از جلال هم بیان می‌کند که: «بهترین کتاب‌هایش به نظر من دو کتاب «غرب زدگی» و «خسی در میقات» اوست که این خسی در میقات را در سفر حج خود نوشته است که هم جنبه سیاسی دارد و هم فلسفه حج را در بعضی جاها خوب بیان کرده است (Tajik, 2006). در واقع آیت‌الله طالقانی این جریان را به سبب توانایی آن‌ها در احیای اسلام و دین برای نسل جوان و جذب جوانان به دین مورد توجه قرار داد و همواره از روش‌های آن‌ها برای احیای دین اصیل اسلام بهره برد. وی همواره در طول زمان حیات خود با بازرگان در حوزه‌های مختلف همکاری کرد و در ارتباط با جوانان همواره با آگاهی از روش‌های شریعتی و نوع تبیین او از اسلام و بهره‌گیری از علوم جدید در تبیین دین استفاده نمود.

مبنای حاکمیت مردم در اندیشه سیاسی طالقانی

رویکردهای نظری و اندیشه سیاسی آیت الله طالقانی که عمدتاً در چهارچوب نظام سیاسی مشروطه و در هواداری از آرا آیت الله نائینی صورت می‌پذیرفت به تدریج در پرتو رخدادهای انقلابی ایران تحول یافت محاکمه و مجازات سنگین طالقانی و رهبران نهضت آزادی در

دادگاههای نظامی، شدت یافتن اختناق و استبداد سیاسی سرکوب و منزوی ساختن مخالفان فکری و سیاسی به حداقل رساندن فعالیتهای حزبی و مدنی و فشارهای امنیتی و پلیسی که در مجموع امکان مشارکت در چهارچوب قانون اساسی مشروطه و نظم مستقر را منتفی می‌ساخت، طالقانی را همانند هم‌زمان سیاسی و فرزندان مجاهدش به سوی انقلاب و دگرگونی نظام حاکم و ایجاد یک نظام آرمانی با شاخصه‌ها و کارویژه‌های جدید سوق داد.

بروز چنین تحولی مستلزم تغییر در رویکردهای سیاسی و نیز تأملات نظری درباره حکومت بود که نگرشهای او در مقدمه کتاب تنبیه الامه و تنزیه المله این قابلیت و به عبارت دقیقتر ظرفیت و پتانسیل را نشان میداد. او در بسط دیدگاه نائینی و بر اساس نظم توحیدی ضمن زیر سؤال بردن سلطه استبداد گرایان مینویسد در اسلام چهار سطح از حاکمیت مشروع وجود دارد: در رأس این سلسله مراتب اراده مطلق خداوند قرار دارد که به سراسر جهان و عوالم ممکن و موجود حاکمیت دارد. در مرحله دوم بعد دنیوی یا این جهانی اراده خداوند تجلی می‌یابد و به هیأت قانون و نظامات اداره کننده و مقوم جهان مادی ظهور و بروز مییابد در مرتبه سوم حاکمیت بر انسانها به پیامبران و امامانی تعلق دارد که اندیشه اراده و قوای درونی آنها تحت تعلیم و تسلیم اراده الهی است و از قدرت معنوی عصمت برخوردارند. در مرتبه چهارم یا در سطح بشری حاکمیت در دست عالمان عادل و مؤمن قرار میگیرد و درست از همین جا دوران انتخاب و تعیین حق سرنوشت مردم فرا می‌رسد (Naeini & Taleghani, 1979).

نتیجه‌گیری

آیت الله طالقانی و شهید مطهری هر دو از جمله عالمانی بوده اند که در شکل‌گیری انقلاب اسلامی و استقرار آن نقش مهم و بی‌بدیلی داشته اند. این دو اندیشمند اسلامی از تبار روشنفکران اسلامی بودند که در جهت احقاق حقوق عامه مردم و همچنین در گسترش تفکر دینی تلاش‌های بسیاری داشتند. در اندیشه مطهری مردم سالاری عبارت است از حاکمیت اکثریت مردم در کنار حفظ حقوق اقلیت. آزادی و مردم سالاری در اندیشه سیاسی ایشان نشأت گرفته از اصول قرآنی است و همه حقوق عامه را در نظام حقوقی اسلام جست‌وجو می‌کرد. وی اسلام شناسی ماهر بود که جایگاه مردم و مشارکت سیاسی آنها در تفکرات ایشان اهمیت زیادی داشته است. محمود طالقانی نیز از جمله نو اندیشان و روشنفکران دینی است که در طول حیات سیاسی و اجتماعی خویش با تکیه بر قرآن و همچنین آیات و روایات تلاش کرد تا جایگاه مردم در نظام سیاسی و حکومت استقرار یافته پس از پهلوی جایگاه ارزنده‌ای باشد. که تجلی این تلاش را در نظام شورایی که توسط ایشان مطرح شد می‌توان یافت. طالقانی برقراری دموکراسی و محمل‌های واقعی آن را تنها در پرتو قسط اسلامی ممکن می‌دید. لذا سرنوشتی نظام کهن شاهنشاهی را به مثابه گام نخست در این عرصه قلمداد می‌کرد و گام بعدی در راه برقراری جامعه‌ای دموکراتیک و عادلانه را برپایی نهادهای دموکراتیک چون شوراهای، حق رأی همگانی برای همگان و مشارکت در سرنوشت سیاسی می‌دید.

تعارض منافع

در انجام مطالعه حاضر، هیچ‌گونه تضاد منافی وجود ندارد.

مشارکت نویسندگان

در نگارش این مقاله تمامی نویسندگان نقش یکسانی ایفا کردند.

موازن اخلاقی

در انجام این پژوهش تمامی موازین و اصول اخلاقی رعایت گردیده است.

شفافیت داده‌ها

داده‌ها و مآخذ پژوهش حاضر در صورت درخواست از نویسندگان مسئول و ضمن رعایت اصول کپی رایت ارسال خواهد شد.

حامی مالی

این پژوهش حامی مالی نداشته است.

References

- Azghandi, A. (2000). *History of Political-Social Transformations in Iran*. SAMT.
- Bashirieh, H. (2002). *An Introduction to the Political Sociology of Iran*. Negah Moaser.
- Beetham, D., & Boyle, K. (2000). *What is Democracy?* Ghoqnous.
- Guy, A. (1997). *Culture and Democracy*. Ghoqnous Publications.
- Held, D. (1990). *Models of Democracy*. Roshangaran Publications.
- Ilgar, H., & Seri, A. (1980). *The Role of Progressive Clergy in the Constitutional Movement*. Toos Publications.
- Khoobpour, M. J., & Makramipour, M. B. (2021). The Role of Religious Democracy in the Islamic Revolution in Enhancing Political Participation: Identifying People's Rights and the Rule of Law. *Sociology of the Political Revolution of the Islamic Republic*, 2(2), 29-50.
- Khosrowpanah, A. (2000). *Modern Theology*. Cultural Studies and Research Center of the Seminary.
- Mohandesi, F. (2001). *Schools and Political Parties*. Ministry of Education Research and Planning Office.
- Moharramkhani, F. (2015). Imam Khomeini and Religious Democracy. *Quarterly Journal of Political Thought in Islam*(4), Summer.
- Motahhari, M. (1994). *Prophethood*. Sadra Publications.
- Motahhari, M. (1995). *On the Islamic Republic*. Islamic Publications.
- Motahhari, M. (1996). *Man in the Quran*. Sadra Publications.
- Motahhari, M. (1998). *Loyalty and Leadership*. Sadra Publications.
- Naeini, M. H., & Taleghani, S. M. (1979). *Tanbih al-Ummah wa Tanzih al-Millah*. Enteshar.
- Naghibzadeh, A. (1993). A Theory and Critique of Western Democracies. *Political-Economic Information Quarterly*(72), Dec 1993-Jan 1994.
- Nash, K. (2001). *Contemporary Political Sociology*. Kaveer Publications.
- Norouzi, M. J. (2000). *The Philosophy of Politics*. Imam Khomeini Educational and Research Institute Publications.
- Nouri, R. (2009). Application of the Theory of Democracy in the Political Thought of Karl Popper. *Journal of Political Sciences of Azad University of Karaj*(9), Winter.
- Paydar, H. (1997). *The Paradox of Islam and Democracy, Moderation and Management*. Serat Cultural Institute.
- Tajik, M. (2006). Religious Democracy: Towards a Dominant Discourse. In *Religious Democracy*. Arouj Publications.
- Zibakalam, S. (2003). *A Perspective on Shariati's Political Thought and His Time*. Rozaneh Publications.